

PROF. DR. MUSTAFA E. ERKAL'IN ÇALIŞMALARINDA KÜLTÜR, KÜLTÜREL KİMLİK VE ETNİKLİK KAVRAMLARI

Doç. Dr. Cahit GELEKÇİ*

ÖZET

Kültürel ve siyasal konulara yönelik değerlendirmelerde, tartışmalarda kültür ve kültüre dair birçok kavram tartışma konusu olmaktadır. Bu tartışmaların nedenlerinden biri kavramların içinde doğdukları sosyo-kültürel yapıların dışında farklı bağlamlarda değerlendirilmesidir. Bu çalışmada Prof. Dr. Mustafa E. Erkal'ın çalışmalarında üzerinde yoğun bir şekilde durduğu kültür, kimlik ve etniklik kavramlarına yönelik tanımlamaları ve yaklaşımı kısaca ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kültür, Kültürel Kimlik, Etniklik, Etnik Grup, Prof. Dr. Mustafa E. Erkal.*

ABSTRACT

In the evaluations and debates relating to cultural and political issues, culture and a great deal of concepts regarding culture have been highly controversial. One of the reasons of these debates is the evaluation of the concepts in different contexts out of the socio-cultural structures that they are born within. In this study, the definitions and approaches of Prof. Dr Mustafa E. Erkal relating to culture, identity and ethnicity on which he rigorously studies are discussed briefly.

Key Words: *Culture, Cultural Identity, Ethnicity, Ethnic Group . Prof. Dr Mustafa E. Erkal.*

GİRİŞ

Kültür ve siyaset alanı başta olmak üzere Sosyal Bilimler alanındaki birçok kavramın anlamları ve kullanıldığı bağlamlar üzerinde çoğu zaman bir

* Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

uzlaşımın olmadığı görülmektedir. Hatta kavramların anlamları üzerine yapılan tartışmalar zaman zaman siyasal ve toplumsal çatışmaların meydana gelmesine de kaynaklık edebilmektedir. Gerek bilimsel alanda gerekse gündelik yaşamda kullanılan kavramların kültürel, siyasal, ekonomik veya ilgili olduğu alanda bir karşılığının olması ve o anlamıyla kabul görmüş olması gerekmektedir. Bu bilimsel tespitten hareketle Prof. Dr. Mustafa E. Erkal, çalışmalarında kavramsal çerçeveye özel bir önem atfetmiştir. Özellikle siyasal ve kültürel alana özgü kavramların tanımlanması ve Türkiye bağlamında ele alınması Erkal'ın çalışmalarında üzerinde durduğu bir konudur. Erkal'ın çalışmalarında sıkça üzerinde durduğu kavramların başında: Kültür, kimlik, kültürel kimlik, etnik grup, etniklik, asimilasyon, ırk, millet, milliyetçilik, modernleşme, çağdaşlaşma, batılılaşma, çokkültürlülük ve küreselleşme kavramları gelmektedir. Bu çalışmada Erkal'ın üzerinde yoğun bir şekilde durduğu kültür, kimlik ve etniklik kavramlarına yönelik tanımlamaları ve yaklaşımı üzerinde kısaca duracağız.

Çalışmanın amacı doğrudan Prof. Dr. Mustafa Erkal'ın kültür, kimlik ve etniklik kavramlarına yönelik yaklaşımını ortaya koymak olduğundan literatürdeki tartışmalara, tanımlamalara yer verilmemiş, karşılaştırma yoluna gidilmemiştir.

Kültür kavramına yönelik yapılan tanımların tarihi süreç içerisinde devamlı artması, kavrama yüklenen anlamların zamana ve kullanıldığı bağlama göre değişikliğe uğraması hem kültür kavramı için hem de kültüre bağlı olarak açıklanan veya anlamını bulan diğer kavramlar için bir takım tanımlanma sorunlarını, güçlüklerini de beraberinde getirmektedir. Özönder, kültür tanımlarının çokluğunu, kültürlerin çıkış kaynağı tarafından belirlenmesi ve kültürlerin benzemezliğinden kaynaklandığını belirtir (Özönder 2001b:1). Mümtaz Turhan ise, kültürü tarif etmekte karşılaşılan güçlüğü nedenini, çok defa mevcut bilgi ve malzemenin eksikliğinden ziyade terimlerin mensup oldukları ilimlerin gelişimine bağlı olarak onu takip edip ve bu yüzden zaman zaman yeniden tarif edilmesine bağlar (Turhan 1969:35). Her hangi bir konuda veya kavramla ilgili olarak yapılan tariflerin ya da tanımların, olguların somut görünüşlerinin hepsini kapsayacak şekilde yapılma çabasına işaret ettiğini ileri süren Özakpınar'a göre ise, "bir tarif ne kadar ayrıntılı olursa olsun bazı öğeler ve özellikler tarifin dışında kalır. Oysa dışta kalanlar, başka bir araştırmacının gözünde önem taşıyabilir. Bu durumda, başka bir tarifin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Böylece, her tarif birtakım olayları dışta bırakır"(Özakpınar

1999:28). Konuya bu açıdan yaklaşıldığında kültür kavramının veya kültürle ilgili olan kavramların çok fazla tanımının olması, yeniden tanımlanması normal bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Prof. Dr. Mustafa E. Erkal burada önemli bir noktaya işaret etmektedir. Erkal'a göre Sosyoloji literatüründe yer alan birçok kavram doğduğu ve hayat bulduğu sosyal çevreden soyutlanarak ele alınmakta ve Türkiye gerçeğine monte edilmeye çalışılmaktadır. Bu nedenden dolayı Prof. Dr. Mustafa E. Erkal'ın çalışmalarında kültür ve kültüre dair kavramlar önemli bir yer tutmaktadır.

Kültür, Kültürel Kimlik ve Etniklik Kavramlarına Yönelik Prof. Dr. Mustafa E. ERKAL'ın Yaklaşımı

Kültür konusunun, Sosyolojinin temel başlıklarından birisini oluşturduğunu belirten Erkal'a göre, "Kültür": Bilgiyi, sanatı, ahlakı, hukuku, örf ve adetleri kapsayan, insanın cemiyetin bir üyesi olması dolayısıyla kazandığı diğer bütün kabiliyet ve alışkanlıkları da içine alan bir bütündür. Kültürün bir insan topluluğunun belirli bir dönemiyle sınırlandırılması söz konusu olamaz. İnsan topluluğu varlığını devam ettirdiği sürece kültürde varlığını devam ettirir. Erkal, bir insan topluluğunun siyasi bağımsızlığını kaybetse bile, kültürel varlığı devam ettirmesinin mümkün olduğunu ifade etmektedir. Eğer kültür yaratıcı ve zengin ise, yabancılaşma süreci içine girmemiş ise, ileride tekrar bağımsızlığını da sağlayabilir. Kültürü bir insan topluluğunun kendi tarihi gelişmesi hususunda sahip olduğu şuur olarak değerlendiren Erkal'a göre, onu seçkin gurubunun ürettiği, topladığı, muhafaza ettiği eserlerin ve bilginin birikiminden ibaret saymak hata olur (Erkal 1998:131-133). Kültürün hem maddi hem de maddi olmayan unsurlarının varlığına işaret eden Erkal, kültürün unsurlarını maddi ve manevi bir ayrıma tabi tutmanın, bunların birbirinden ayrı ve bağımsız varlıklar olduğunu söylemek anlamına gelmemesi gerektiğini belirtir. Her iki unsurunda karşılıklı etki içinde bulunmalarına karşın daha çok fiziki, maddi ve somut olarak insanın gözünün önünde olanların daha fazla dikkat çektiği görüşündedir. Erkal'a göre, bu durum maddi kültürü şekillendiren maddi olmayan kültür unsurlarının bazıları tarafından ihmal edilmesine neden olmaktadır. Ona göre kültür ne sadece edebiyat, ne sadece sanat ne de ekonomidir. Kültür toplum hayatının bütün sosyal pencerelerini kapsar. Çünkü Erkal'a göre, kültür dediğimizde

aklımıza ilk olarak; bir arada yaşama ihtiyacı duyan, sürekli, farklı ölçülerde teşkilatlı bir yapıya sahip olan bir insan topluluğu gelmektedir (Erkal 1994a:40).

Birçok Sosyoloğun sonradan öğrenme yoluyla kazanılmayan davranışları kültürün dışında bıraktığına dikkat çeken Erkal, kültürün insanın fizyolojik ve içgüdü hayatıyla ilgisi olmayan organizma üstü bir olay olduğunu belirtir. Kültürün muhafazasının ortak bir dilin varlığı ile mümkün olabileceğini belirten Erkal, bir toplumun geleceğini muhafaza etmek için kendi özelliklerini korumak zorunda olmasının altını çizmektedir. Çünkü tarihi bir birikim olan kültür, bir toplumun bütün ideallerinin ve sosyal kişiliğinin bir sembolüdür. Erkal'a göre, kültürde değerlerin muhafazası ve korunması ne kadar hayati bir öneme sahipse; kültürde gerekli değişme olgusu da o derece önemlidir. Ona göre kültür değerleri dogmatik olmayıp çağın ihtiyaçlarına göre özünü bozmadan değişmek zorundadır. Bu değişmeler bir ülkenin iç dinamiklerinin bir sonucu olduğu kadar dış dinamiklerin de etkisi altında bulunmaktadır (Erkal 1998:133).

Erkal, kültürün iki temel fonksiyonunun bulunduğunu ifade etmektedir. Birincisi koruyuculuk (muhafazakârlık) diğeri ise, gelişme ve yenilemedir. Erkal, bu iki fonksiyonunda iç içe olduğunu ve birbirlerini tamamladığı görüşündedir. Her toplumda gerçekleştirilen değişikliklerin kökleşmesi, yaşaması ve gelişmesi gerektiğine işaret eden Erkal, sürekli değişikliğin düzensizlik ve istikrarsızlık durumuna gelebileceğini ileri sürmektedir. Çünkü Erkal'a göre, değişme sadece değişme olduğu için kabul edilecek bir olay ve olgu değildir. Toplumlar değişme sürecinde daha çok iş bölümüne, dayanışmaya, refaha, orta sınıflaşmaya ve bütünleşmeye geçebilmelidirler. Değişmenin olumlu veya olumsuz olabileceğine dikkat çeken Erkal, millet halinde yaşayan bir toplumun zamanla sömürge niteliğine kavuşmasının değişme adına olumlu bir durum olamayacağını belirtir (Erkal 1998:133). Bu cümleden de anlaşılacağı üzere Erkal, kültür kavramından bahsederken "Millî kültür" kavramına atıf yapmaktadır. Erkal'a göre Millî Kültür: "Diğer millî kültürlerden müşahhas örneklerle ayırt edilebilir ve fark edilebilir özellikler ortaya koymaktadır" (Erkal 1994a:39). Kültürü yaşama tarzı olarak gören ve nesilden nesle aktarılan, korunup geliştirilen bir grup öğrenilmiş davranışlar ve tavır alışlar bütünü (Erkal 2003:181) olarak değerlendiren Erkal, günümüzde kültür ilişkilerinde kitle haberleşme araçlarının temel sosyal değişme vasıtalarından biri olduğunu belirtmektedir (Erkal 1998:139). Dolayısıyla kültürel değişimde veya millî kültürdeki değişimde bir toplumun iç

dinamiklerinin yanında diğer toplumlarda, özellikle kitle iletişim araçları vasıtasıyla etkin olabilmektedir.

Prof. Dr. Mustafa Erkal'ın çalışmalarında kültür alanına dair kavramlar içerisinde öne çıkanlardan biriside “kültürel kimlik” kavramıdır. Erkal'a göre, kültürel kimlik, “ben kimim” sorusuna verilecek cevabın ana hatlarını ihtiva eden bir kavramdır. Kimliği bazı sosyal bilimcilerin irsiyet (kalıtım) ağırlıklı ele alma çabası içerisinde olmalarına karşın, bazılarının ise sosyal çevreye öncelik vererek değerlendirme gayreti içerisinde olduklarını belirten Erkal, kültür çevresinin kendini fertte temsil ettirdiğini ve ona kimliğini verdiğini belirtmektedir. Dolayısıyla Erkal'a göre, bir sosyal kimlik isteyeninin istediği yerden alabileceği, piyasada satılan bir mal değildir. Bu durum aynı zamanda insanın kimliğini seçmekte de pek hür olmadığına işaret etmektedir. Ona göre, kültürel kimlik ile ilgili değerlendirmeler sadece “ben kimim” arayışının veya sorusunun değil, “biz kimiz” sorusunun cevabını da vermektedir. Erkal, kimliğin sosyal olması veya kültürel anlaşılmasını, onun belirli bir kültür çevresi içinde mütalaa edilmesine bağlamaktadır (Erkal 1994a:129).

Kimliğin kazanılmasında aile, arkadaş çevresi, okul ve iş hayatının önemli rollerine işaret eden Erkal, örgün ve yaygın eğitim yoluyla da insanların kendi kültür çevresi ile ilgili değerleri, davranışları kazandığını belirtir. Bunların dışında Erkal, günümüz medyasına özel bir önem atfeder. Çünkü günümüzde dünyayı küçülten medya Erkal'a göre, kültürel kimliğin geliştirilmesine, tanınmasına ve güçlendirilmesine katkı yapabileceği gibi, kimliğin belirsizleştirilerek gereksiz bir şekilde tartışılmasına da yol açabilmektedir (Erkal 1994a:130). Erkal için kültürel kimlik: “İçinde yaşanılan, değerlere ve sembollere katılma ve paylaşma ile ortak hale gelen, üyesi olunan bir kültür çevresinin, yaşama tarzının fertlere ve sosyal gruplara yansımadır. Onlarda müşahhaslaşmasıdır”. Kültürel kimliğin sosyal boyutlu olduğunu belirten Erkal, bunun ferdi, fiziki özelliklerle bir tutulamayacağına dikkat çeker. Çünkü burada kimlik, ferdi nüfus kâğıdı veya ferdin boyu, rengi, kemik şekilleri veya mesleği ile ilgili değildir. “Kültürel kimlik, ana kültür kalıbında standart kültürde bir başka ifade ile hâkim kültürde mevcut özelliklerin fertlerde ve sosyal gruplarda netleşmesi ve somutlaşmasıdır” (Erkal 2003:302). Erkal'a göre, kültürel kimlik, kültürün bütün unsurlarını kapsayan organik bir bütün olarak görülmelidir. Sadece dille, dinle, örf ve adetlerle, değer hükümleriyle, belirli bir edebiyat ve sanat anlayışı ile tek başına ele alınmaz, bütün bunları kapsar. Onun için farklı bir kültürel kimlik; hâkim kültürden, kültürün bütün unsurlarından veya

çoğundan farklılığı ifade eder. Erkal, millî kimliğinde kültürel olduğu, kültürel bir özellik taşıdığı görüşündedir. Dolayısıyla millî kimlik de milletleşme süreci ile beraber oluşmaktadır. Erkal, bir millî kimliğin tepeden aşağıya dayatılan veya devletçe üretilen bir madde olmadığını, devletinde kimlik fabrikası sayılamayacağını altını çizer. Ancak millî kimliğin devlete yansıdığını ve iradi olmadığını belirtmektedir. Dolayısıyla millî kimliğe pazardan satın alınabilecek bir ürün gözüyle bakmamak gerekmektedir (Erkal 2003:302). Milletleşmiş her toplumun millî kimliğinin var olduğunu ifade eden Erkal, zaman zaman millî kimlikten sapmalarında görülebilmesinin mümkün olduğu görüşündedir. Millî kimliğin var olması, ortak ve kolektif kabul görmüş bir yaşama tarzının toplumun üyeleri tarafından temsil edilmesi anlamını taşımaktadır. Erkal'a göre, bu sosyal ve kültürel bir süreçtir. Millî bir seviyede ortak bir yaşama tarzı ortaya çıkmadan, millet mensuplarında o millete mensup olma şuru gelişmeden, millî kimlik ve milletleşme ile bunun siyasi şekli olan devlet ortaya çıkmaz. Dolayısıyla millî kimlik montaj bir kavram değildir (Erkal 2001:165). Ferdi olmanın ötesinde sosyal ve kültürel kaynaklı olan kimliğin, karmaşık yapılarda bile millî kimlikle ifadesini bulduğunu ileri süren Erkal, millî kimlik üzerinde coğrafyanın tesirleri ve onu şekillendirmesinin de mümkün olabileceğine işaret etmektedir. Ancak, ona göre, millî kimlik coğrafyaya damgasını vurur ve kendini coğrafya da somutlaştırır. Yaşama tarzı olan kültür bütünüyle coğrafyadan etkilenmez (Erkal 2003:303).

Erkal'ın üzerinde sıklıkla durduğu kavramlardan biride etnik olana dairdir. Etniklik, etnik grup kavramları Erkal'ın çalışmalarında açıklamaya ve üzerinde durulmaya muhtaç kavramlardır. Özellikle Türkiye açısından söz konusu kavramlar değerlendirildiğinde ne anlam içerdiklerinin bilinmesi önem arz etmektedir. Erkal'a göre, sosyoloji literatüründe yer alan "etnik" gibi birçok kavram doğduğu ve hayat bulduğu sosyal çevreden soyutlanarak ele alınmakta ve Türkiye gerçeğine monte edilmeye çalışılmaktadır (Erkal 1994b:90). Etnikliğin yeni bir kavram olmadığını belirten Erkal, 20.yüzyılın sonlarında değişik bir anlam kazandığını ve bir araç olarak kullanılabilir hale dönüştüğünü ileri sürmektedir. Dolayısıyla da çeşitli muhalefet ve protesto hareketlerinde etniklik öne çıkarılarak haklılık kazanılmaya çalışılmaktadır. Erkal'a göre, ferdi hak ve hürriyetlerinin kutsallaştırılması, fikir ve inanç hürriyetinin fertle özdeşleştirilmesi, fertlerin kendi kendilerini ifade edebilmelerinde ortak hususlar aranması, etnikliğe ayrı bir önemin verilmesini gerektirmiştir (Erkal 2001:164).

Türkiye’de etniklik, milliyetçilik ve milliyet konularında yaygın bir cehaletin varlığına işaret eden Erkal, etnikliğin, biyolojik olmaktan öte; kültürel değerlere göre bütünden veya hâkim gruptan veya başka bir sosyal gruptan farklılığı ifade ettiğini belirtir. Dolayısıyla Erkal’a göre, etniklik ırkî değil, kültürel dir. Yani yaşama tarzı ile ifade edilir (Erkal 2003:100). Erkal, kimlik ve etniklik arasında yakın bir ilişkinin olduğunu da altını çizer. Ona göre, farklı bir etnik kimlikten bahsedebilmek için, farklı özellikleri ile yaşanan bir ayrı kimlik gerekmektedir. Bir ayrı kimliğin belirlenmesinde ise kültürün her bir unsurunun ele alınmasına ve incelenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü Erkal’a göre, bazılarının zannettiği gibi, sadece dil veya mahalli ağız etniklik için veya kimlik için yeterli değildir (Erkal 1994a:129-130). Her bir etnikliğin ayrı bir milliyet olarak ele alınmasının bugüne kadar mümkün olmadığını belirten Erkal’a göre, bir milliyet birçok etnikliği kapsayabilir. Aksi durumun mümkün olabilmesi için milli devletlerin yerine klan veya aşiret devletçiklerinin kurulması gerekliliğine işaret etmektedir. Ancak her aşiretten devlete geçilemediğinin altını çizmektedir. Bunun için tarihi bir birikim ve siyasi bir gücün gerekliliğine işaret eden Erkal, günümüzde çevre ülkelerde devletleştirilmek istenen ve merkezi siyasi güce kavuşturulma çabalarına rağmen, aşiretleri ve kabileleri devletleştirmenin mümkün olmadığını dikkat çekmektedir (Erkal 2001:164). Etnikliğin, millî kimlik ve millî toplumdaki soyutlanmış bir kavram olmadığını belirten Erkal, vatandaşlık ve millî topluma mensubiyet şuuru olmadan sadece etniklik duygusunun eksik ve temelsiz kalacağı görüşünü paylaşmaktadır (Erkal 2001:165).

Etnikliğin, artık literatürde endojenlikle bir tutulmadığına işaret eden Erkal, günümüzde artık dışa kapalı, dışarıyı reddeden toplulukların var olması ya da var olmaya çalışmasının çok zor olduğunu belirtir. Erkal, böyle bir topluluğun günümüzde görülememesinin veya görülme ihtimalinin zor olmasını, eğitim-öğretim ve sosyalleşme süreciyle birlikte dünyanın küçülmesine yol açan kitle haberleşme araçlarının ve ulaştırma ağıının tesirliliğine bağlamaktadır. Dolayısıyla günümüz koşullarında sosyal hayatın bütün gereklerini kendi bünyesi içinde halledebilen kapalı bir sosyal grup ve toplum düşünebilmek mümkün değildir (Erkal 1994 b:95). Etnik kimliğin biyolojik olmaktan ziyade, kültürel açıklama gerektirdiğini ileri süren Erkal’a göre (1994b:91), etnik grup ise: “Bütünden sosyal mesafe bakımından uzak, ırkî veya kültürel olarak teşekkül etmiş bir sosyal gruptur”. Etnik grubu kültürel unsurların belirlediğini belirten Erkal, bu unsurlar arasında değer hükümleri, davranış normları, din, dil, örf ve adetleri saymaktadır. Erkal (1994b: 90-91), bir etnik grubun oluşması için ana kültür kalıbından dilde, dinde, görenek ve

geleneklerde, edebiyatta, mimaride, sosyal hayatın her parçasında tamamen farklılıkların söz konusu olması gerektiğini ifade etmektedir.

SONUÇ

Sonuç olarak etniklik, etnik grup, asimilasyon, kültürel kimlik, çok kültürlülük vb. kültüre dair kavramların Türkiye’de anlaşılmasında Prof. Dr. Mustafa E. Erkal’ın çalışmalarının önemli bir yeri bulunmaktadır. Erkal, söz konusu kavramları, Batı sosyal gerçeği içindeki özellikleri ile tartışmamızın Türkiye gerçeğini anlamamızda bir takım sorunlara yol açtığına, açacağına dikkatleri çekmiştir. Kavramların içinde doğduğu sosyo-kültürel ortamın özelliklerini yansıtacağından hareket edildiğinde, her zaman her toplumda aynı anlamları taşıyamayacağı, farklı toplumlarda, farklı sosyo-kültürel yapılar da bazen yer bulamayacağı veya farklı bağlamlarda değerlendirilebileceği yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda ise bilim adamlarının, özellikle Sosyal Bilimler alanındaki bilim adamlarının, düşünürlerin kendi toplumlarının sosyo-kültürel yapılarına yönelik kavramları tanımlarken, kullanırken dikkatli olması yanlış tespitlere veya yanlış anlaşılmalara yer vermemesi açısından önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- ERKAL, Mustafa E. (1994a)., **İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri**, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı.
- ERKAL, Mustafa E. (1994b)., **Etnik Tuzak**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı.
- ERKAL, Mustafa E. (1994c)., **Economy and Society**, İstanbul, Der Yayınları.
- ERKAL, Mustafa E. (1998)., **Sosyoloji (Toplumbilim)**, İstanbul, Der Yayınları.
- ERKAL, Mustafa E. (2001)., “Zihinlerdeki Belirsizlikler: Etniklik ve Kimlik”, **Türkiye ve Siyaset**, S. 5, Kasım-Aralık, ss.164-167.
- ERKAL, Mustafa E. (2003)., **Merkez Binanın Penceresinden**, İstanbul, Derin Yayınları.
- ÖZAKPINAR, Yılmaz (1999)., **Kültür ve Medeniyet Anlayışları ve Bir Medeniyet Teorisi**, İstanbul, Ötüken.
- ÖZÖNDER, M. Cihat (2001b)., “Takdim: Küreselleşme Tartışmalarının Terör Boyutu”, **KÖK Araştırmalar Dergisi**, C. III, S. 2, Bahar, ss.1-4.
- TURHAN, Mümtaz (1969)., **Kültür Değişmeleri**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.